

АНТТАШУУ САЛТЫ - КЫРГЫЗ ДҮЙНӨ ТААНЫМЫН ЧАГЫЛДЫРГАН СЕМИОТИКАЛЫК БЕЛГИ

Ж.А АРТЫКОВА*

Аннотация: Бул макалада кыргыз элинин улуттук дүйнө таанымын чагылдырган семиотикалык белгилердеги семантикалык өзгөчөлүктөрүн изилдөө маселеси каралды. Семантикалык белгилердин лингвистикадагы орду жана анын туюнтулушу жана улуттук өзгөчөлүктөрдү чагылдырган тилдик көрүнүштөр жазылбаган салттык түшүнүктөр аркылуу башкача айтканда вербалдык эмес каражаттар аркылуу берилиши жана анын вербалдашуусу изилденди. “Манас” эпосундагы “антташуу” салтынын кыргыз элинин дүйнө таанымын калыптандыруудагы ролу жана кыргыз элинин дүйнө таанымынын өзгөчөлүктөрүн чагылдырган табиятка, коомго, туугандык жакындыктарга жана руханий баалуулуктарга байланыштуу түшүнүктөр анализге алынды. Кыргыз тилиндеги вербалдык эмес символдук каада-салттык белгилердин семиотикалык туюнтулушу жана анын маданий жана дүйнө таанымдык аспектилери чагылдырган сөздөрдүн, сөз айкаштарынын семантикалык маанилери талданды.

Түйүндүү сөздөр: *семантика, семиотика, вербалдык эмес каражаттар, контекст, лексикология, этнолингвистика, кыргыз тил илими, лингвистика, символикалык белгилер*

Semantics of Semiotic Signs of Oath Tradition Reflecting the Worldview of the Kyrgyz People

Abstract: tract: This article is devoted to the study of semantic features of the Kyrgyz people in semiotic signs reflecting their national worldview. The place of semantic signs in linguistics and their manifestations are studied, as well as how linguistic phenomena reflecting national peculiarities are conveyed through unwritten traditional perceptions, i.e. by non-verbal means, and how they are verbalised. The role of the tradition of ‘oaths’ of the epic ‘Manas’ in the formation of the worldview of the Kyrgyz people is analysed, as well as the concepts related to nature, society, kinship ties and spiritual values reflecting the peculiarities of the worldview of the Kyrgyz people. The semiotic expression of non-verbal symbolic ritual signs of the Kyrgyz language and semantic meanings of words and expressions reflecting its cultural and worldview aspects were analysed.

Key Words: *Keywords: semantics, semiotics, non-verbal means, context, lexicology, ethnolinguistics, Kyrgyz language, linguistics, symbolism*

Киришүү

Кыргыз элинин дүйнө таанымынын өзгөчөлүгүн чагылдырган семантикалык белгилер – бул албетте, каада-салттарда, жүрүм-турум этикеттерибизде берилип, ал аркылуу биздин дүйнөнү кабылдоонун семиотикалык белгилери жана туюнтулушу баяндалып турат.

Акыркы жылдары ар бир элдин этнолингвистикалык өзгөчөлүгүнө жана аны туюнтуучу тилдик каражаттарына кеңири көңүл бөлүнүп, тил илиминде маанилүү маселе катары орун ала баштады. Тил илиминде семантика, семасиология жана семиотика бири-бири менен карым-катнашта каралат. Анын ичинен тилдик эмес б.а. вербалдык эмес каражаттардын семиотикасы жана аны тилдик каражаттар менен туюнтулушунун семантикалык өзгөчөлүгү азыркы тил илиминин көңүл борборунда турат. Мындайча айтканда тилдин семантикалык аспектин изилдебей туруп, тилдин функционалдык табиятын, закон ченемдүүлүктөрүн терең түшүнүү мүмкүн эмес. Семантикалык аспектиде тилдин бардык катмарлары, ошол эле учурда семантикалык туюнтмалар аркылуу ошол элдин дүйнө таанымынын өзгөчөлүгүн да кароого болот.

Алсак, антташуу жөрөлгөсүнүн берилиши, ал аркылуу берейин деген оюу, ал аркылуу жазылбаган салттык мыйзамын карап көрдүк. «Ант» деген сөздүн семантикасына токтолсок - ишке, кыймыл-аракетке бекем туруу убадасы. Ант жоопкерчиликте, достошууда, жашыруун иштерде колдонулат. Антты бузуу жүзү каралык, наадандык катары каралган. Эл ичинде «ант урсун» деген каргыш өкүм сүргөн. Антташууда кылычтын мизин өөп: «эгерде Антты бузсам, көк кирип, кызыл чыксын» деп убадалашкан. Эгерде антты аткарууга көзү жетпесе андай адам ант берүүдөн качкан.

---

* К.Карасаев атындагы БМУнун доценти, филология илимдеринин кандидаты, zhartykova@bhu.kg.

Улуу мурасыбыс болгон «Манас» эпосундагы келтирилген мисалдар менен вербалдык жана вербалдык эмес (бейвербалдык) антташуу салты аркылуу кыргыз элинин дүйнө таанымынын өзгөчөлүгүнө сареп салып, талдап көрсөк болот. Эпосто «ант» – эч качан бузулбас, салттык ыйык убада-бүтүм, шерт, касам. Байыркы кыргыздарда баатырлар элдин эркиндиги, намысы үчүн жоого каршы аттанарда жан аябаска, максатты орундатууга, шартты бузбоого ок тиштешип же кылычтын мизин өбүшүп ант беришкен. Магиялык касиети бар катары аксак. сары атты ортого коюп достошуу салты болгон. Эпосто Манас менен Алмамбеттин ортосундагы достуктун негизинде дал ошондой антташуу жатат. Бул мотив эпостун «Семетей» бөлүгүндө генеологиялык принципте Семетейдин энеси Каныкейдин эмчегин Күлчоро, Канчоро эмишип туугандашуусу (побратимство) аркылуу улантылат. Эпосто антташып достошуу салты башка көптөгөн каармандар ортосунда да жүрөт. Манаска келип кошулган баатырлардын бардыгы ант берип достошкондугу жөнүндө сөз болот. Алар «адам өлөөр шерт кылып, убаданы бек кылып» макулдашканда «төбөсү ачык көккө, төшү түктүү жерге», асмандагы ай, күнгө, караңгы түнгө жана өзүлөрү урунган жоо куралдарына сыйынышып ант беришкен. Мындай антты жеке оң каармандар эмес, терс каармандар да (мисалы, Манаска каршы кутум уюштурган алты кан, Семетейге каршы күрөшкөн Чыңкожо менен Толтой, Канчоро менен Кыяс) өздөрүнүн чыккынчылык, жүзү каралык жашыруун иштерин жүргүзүү үчүн беришкен. Каармандардын бул түрдөгү эпикалык антынан алардын жомоктун чыгыш доорунда же андан мурун да, кийинчерээк да, көп кудайлуу диний ишенимде болгондугун жана сөздүн магиялык күчүнө ишенгендигин көрүүгө болот («Манас» энциклопедиясы, 1990).

Эпостогу баатырлар достошкондо салт боюнча боз бээ союп, канына колдорун матырып, «эгер арабыздан чыр-чатак чыгарсак, бузулушсак так ушул ак боз бээдей мууздалып калалы», же убаданы бузган ушул жаш чыбыктай кыркылсын дешип ант беришкен, «Манастагы» ант берүү салты ислам дининин талабына жараша «кудайга» сыйынууга багытталбастан, көбүнчө жаратылыш көрүнүштөрүнүн (Көккө, Айга, Күнгө, Жерге, тоого, сууга) жана жоокердик курал-жарактардын касиети менен байланышкан. Эпосто мусулман дининин таасири менен келеме шарип (кураң) кармап антташуу да айрым варианттарда жолугат.

Манас эпосунда антташуу — бул убададан кайтпоо жөнүндө келишимди, шартты же мыйзамды бузбоо, берилген шерт, убада, касам. Достукка, биримдикке жана ишенимге негизделген маанилүү көрүнүштөрдүн бири (Кыргыз тилинин сөздүгү, 2011). Ант кыргыз элинин улуу баалуулуктарынын бири болуп эсептелген жана ал бекем биримдикти, сөзгө туруучулукту чагылдырган. Эпос аркылуу кыргыз элинин моралдык-этикалык түшүнүктөрү менен тарыхый баалуулуктары чагылдырылып турат.

Анттын мааниси жана салттуулугун белгилеген учурларды табууга болот. Манас эпосунда ант берүү чоң салтанат менен өткөрүлөт. Ант берүүдө табият менен байланыш чоң роль ойнойт: асман, тоо, жер жана суу касиеттүү күбө катары чакырылат. "Тоонун ташындай бекем бололу, асмандын алдында туура жүрөлү!" Бул саптарда ант берүүдө табияттын символикалык мааниси жана кыргыз элинин руханий байланышы даана байкалат.

Антташуу деген сөзүнүн ордуна бир нече синонимдик сөздөр да колдонулган. Мисалы, “Буйрук алган канынан, Улук экен Эсенкан, Ант ичкен экен абыдан” – деген мисалда “ант ичүү”, “касам ичүү”, деген сөз айкаштары колдонулган. Андан сырткары “ант берди”, “кол алышты”, “сөз берди”, “шерттешти”, “кол беришти”, “убадалашты” деген синоним сөздөр колдонулган.

Ошондой эле ант, шертине турбаган адамга карата: “ант урсун”, “кудай урсун” деген жаман каргыш сөздөр да айтылган. Ал эми антына турбаган адамга да берилүүчү жазасы болоору эскертилет:

Ак буудай унун чайнап бер,
 Шерге талгак болду - деп,
 Журтум, айтпаска куран кармап бер!»
 Муну укканда, кыргыз журт
 Өлүп кетер ант кылып,
 Убаданы бат кылып,
 Убада кылып буркурап,
 Түп көтөрө кыргыз журт
 Бекитти оозун буркурап:
 «Айтып койгон адамдын
 Малы, башын талайлы,
 Билгизбей кармап алалы,
 Койбой жүзүн дүйнөгө
 Курмандыкка чалалы!» (Каралаев, 2010: 90).

Кыргыз элдин дүйнө таанымында ант беришүү салты эң ыйык салттардын бири болуп эсептелинген. Антты сактоо ар бир адамдын милдети болуп саналган жана “кол кудайдын мөөрү” дегендей, кол алышуу аркылуу чоң маселелер чечилген. Алсак:

Кол кармашып, кеп айтып, Убаданы бек айтып: «Капырга казат баштасак, Бирибизди бирибиз Караан болбой таштасак - Кудайлашкан ант урсун, Курга түйгөн кат урсун, Аккелтенин огу урсун, Көк милтенин чогу урсун! Акылдан кайта тартканды, Убададан кайтканды Төшү түктүү жер урсун, Төбөсү ачык көк урсун! Алда салса буйрукту Төбөгө келсе көрөлү, Бирөөбүз кокус окко учсак Баарыбыз катар өлөлү! Айзаны бирге боолайлы, Атышты бирге жоолайлы, Чалгынды бирге чалалы, Чатакты бирге салалы. Коюбуз болсун короолош, Ашыбыз болсун жороолош. Ант берүү касиеттүү деп эсептелинген буюмдар, нерселер, жерлер аркылуу да маанилүүлүгү күчөтүлөт. Ант берүүдө Манас жана анын шериктери көбүнчө касиеттүү буюмдарды же жерлерди эске алышат. Бул кыргыз элинин ишеним системасындагы ыйык нерселердин өзгөчө орунун чагылдырат. "Кыдыр ата өзүбүзгө күбө болсун, бул жердин топурагы биздин сөзүбүзгө күбө болсун!"

Мурзакматов А.А. ар бир салттык жөрөлгөлөрдүн артында, вербалдык эмес компоненттердин кыргыз этикетиндеги ордун лингвистикалык аспектиде талдоодо, ар бир атайылап жасалган каада-салттык кыймыл аракеттин артында айтыла турган сөз, берилүүчү маани, көздөлгөн максат болоорун белгилеген (Мырзакматов, 2010). Демек антташуу салтын туюндурган бейвербалдык каражаттардын контекстти да элдин түшүнүгүндө өтө жогору бааланган. Эпосто антташуу элдин бекемдигин жана биримдигин сактап турган негизги түшүнүк катары берилет. Ант — бул жөн гана сөз эмес, ал улуу жоопкерчилик жана элдик салттарды сактоо милдетин жүктөгөн.

Саякбай Каралаевдин варианты боюнча "Манас" эпосунда берилген антташуу эпизоддорун чагылдырган үзүндүлөр төмөндө келтирилди:

Табиятты касиеттөө: *Көкөтөйдүн ашында Манас баатыр ант берип, элди биримдикке чакырат. "Көк асмандан күн күбө, Көк жалындуу эр күбө. Эл үчүн жаным садага, Биримдикте бололу!"* (Каралаев, 2010: 28).

Туугандык мамиле жана урматты ыйык тутуу менен ант берүү: Бул аспект боюнча **Алмамбеттин ант берүүсүн карасак болот.** *Алмамбет кыйынчылыкта Манаска ант берип, анын жанында болууга сөз берет. "Кара жерге башым тийсе да, Каныкейдей энем ыйласа да. Манас сенин жаныңда, Жаным курман, ант берем!"* (Каралаев, 2010: 25).

Ант бул жоопкерчилик жана милдет: *Чубак душмандарга каршы күрөшүүдө ант берип, тайманбастыгын көрсөтөт. "Кара өзөндөн кан акса да, Калың элдин көз*

жашы акса да. Душманга каршы турармын, Ант беремин, сөзүм чын!" (Каралаев, 2010: 389)..

Достук жана эл-журтка карата мамиле: Манас менен Алмамбеттин ант берүүсүн чагылдырган эпизоддо Манас Алмамбет менен достукка бекем болууга жана эл үчүн бирге күрөшүүгө ант берет.

Үзүндү: *"Көк асман күбө болсун,
Кара жер күбө болсун,
Дос үчүн жан аямакка,
Элим үчүн баи бермекке,
Сөз беремин, ант беремин!"* (Каралаев, 2010: 152).

Эки адамдын ортосундагы ишенимди ыйык сактоо: Баатырлардын биримдикке ант берүүсү Көкөтөйдүн ашында Манас жана анын шериктери элдин тынчтыгын сактоо жана душманга каршы күрөшүү үчүн ишенимдүү мамилени сүрөттөйт.

Үзүндү: *"Кара жаныбыз садага,
Элдин биримдиги ыйык,
Эр жигиттин сөзү бекем,
Бул биздин ант болсун!"* (Каралаев, 2010: 240).

Ишенимди бекемдөө каражаты: Манас өзүнүн чоролору менен чогулуп, элге жана журтка кызмат кылууну убада кылат. Ант берүү аркылуу чоролорунун арасында ишеним пайда болот жана бекемделет.

Үзүндү: *"Кара жердин топурагы,
Асмандын жылдызы күбө,
Кудай алдында таза жүрүп,
Элим үчүн кызмат кылууга ант беремин!"* (Каралаев, 2010: 348).

Ант аркылуу дем-күч берүү: Манас жана анын шериктери душманды жеңүү үчүн биримдикте иш алып барарын айтып, ант беришет.

Үзүндү: *"Душманга тике карайбыз,
Жан берсек да тайбайбыз.
Элдин намысын коргоп,
Туу көтөрүп жүрөбүз!"*

Ант берүү символикалары:

Манас жана анын чоролорунун **чырпык сындырып ант** берүү эпизодунда Манас жана анын шериктери өз ара биримдикти сактап, эл үчүн кызмат кылууга касиеттүү ант беришет. Чырпыкты сындырып, алар сөздөрүн күчөтүп, табияттын алдында жоопкерчилик алууга даяр экенин көрсөтүшөт.

Үзүндү: *"Чырпыкты алып колуна,
Сындырып ортосунан,
Көк асман күбө болсун,
Кара жер күбө болсун,
Элим үчүн жан берем,
Сөзүмдөн тайсам, сынса бул чырпык,
Сынсын менин намысым!"* (Каралаев, 2010: 278).

Чырпык — бул табияттын бир бөлүгү жана улуу күчтүн символу катары колдонулган. Чырпыктын сындырулуусу ант берген адамдын сөзүнө жана ишине бекемдикти жана ошол анттын бузулбастыгын билдирет.

Башка үзүндүдөн мисал: *"Чырпык менен берген ант,
Элим үчүн жан аябас,
Калкым үчүн кызмат кылбасам,*

Кудай урсун, менден өтсүн!" (Каралаев, 2010: 310). Чырпык сындыруу ант берүү процессинде чынчылдыкты жана жоопкерчиликти баса белгилеген.

Буудай унун чайноо аркылуу ант берүү — кыргыз элинин салттарында өзгөчө орунду ээлеген касиеттүү ант берүү ыкмаларынын бири болуп саналат. Бул ант берүү эпостун айрым бөлүмдөрүндө чынчылдыкты, адилеттүүлүктү жана берилген сөздү бузбоо жоопкерчилигин баса белгилеген символикалык иш-аракет катары кездешет.

"Манас" эпосунда буудай унун чайноо аркылуу ант берүү учурлары элдик биримдикти жана өз ара ишенимди бекемдөө максатында колдонулган. Саякбай Каралаевдин варианты боюнча мындай учурлар өзгөчө мааниге ээ. Төмөндө шилтеме боюнча текшерилген маалыматтар келтирилген:

Буудай унун чайноо менен ант берүү эпизоду (Манас жана баатырлары):

Манас жана анын шериктери душманга каршы биримдикти жана достукту бекемдөө максатында буудай унун чайноо аркылуу ант беришет.

Үзүндү: *"Буудай унун бөлүшүп,
Алып ар ким өз колуна,
Чайнады унду жакшылап,
Журт үчүн ант берип турушту.
Эгерде сөзүм бузулса,
Оозумдагы бул ун,
Суу болуп агып кетсин!"* (Каралаев, 2010: 294).

Бул анттын символикалык мааниси: Буудай — кыргыз элинин байыркыдан берки негизги азыгы жана ырыскынын символу. Чайноо — бул процесс сөзгө бекемдикти, берилгендикти көрсөтөт. Суу болуп агып кетүү — эгер ант бузулса, бул өз намысыңды жоготуу дегенди билдирет.

Эмчектеш болуу — бул кыргыз элинин руханий маданиятында жана салттык түшүнүгүндө өзгөчө терең мааниге ээ болгон түшүнүк. Эмчектеш болуу эки адамдын ортосундагы эң жакын достукту, бир туугандыкка тете мамилени билдирет. Бул түшүнүк, адатта, кыргыздын эпосунда жана элдик уламыштарында көп кездешет.

"Манас" эпосунда *эмчектеш болуу* символикалык мааниге ээ. Манас менен Алмамбеттин мамилеси эмчектештиктин улуу үлгүсү катары эпосто көрсөтүлгөн.

Эмчектеш болуунун мааниси – эмчектеш болуу дегенде, эки адамдын бир эненин сүтүн ичип, ал аркылуу тууган катары эсептелиши түшүндүрүлөт. Бул түшүнүк биримдикти, ишенимдүүлүктү жана бири-бирине болгон берилгендикти көрсөтөт.

Манас менен Алмамбеттин достугу эмчектештиктин эң күчтүү жана бекем үлгүсү катары сүрөттөлөт. Алмамбет душмандардан качып келип, Манаска баш паанек сураганда, алар эмчектеш болууга ант беришет.

Үзүндү: *"Эне сүтү бир болбосо да,
Эмчектеш болуп бир болду.
Биримдикте турсак эгер,
Эл коргогон эр болду!"*

Эмчектеш болуу учурунда адамдар бири-бирине чын дилден ант беришкен. Бул ант ишенимдүүлүктүн жана берилгендиктин жогорку деңгээлин билдирген.

Үзүндү: *"Сүтүң ак болсун,
Тилиң бек болсун.
Эмчектештик бузулбас,
Кудай алдында сөз болсун!"*

Эмчектеш болуунун символикасы:

Эне сүтү: Адамдар үчүн ыйык жана бузулгус нерсе катары кабыл алынган. Сүт — бул жашоо жана тазалык символу.

Туугандык: Эмчектеш болуу өз тууганындай жакын болууну билдирген.

Ишеним: Эмчектеш болгон адамдар бири-бирине аябастан жардам көрсөтүп, жашоонун бардык кыйынчылыктарын бирге жеңип чыгууга милдеттүү болгон.

"Манас" эпосунда эмчектеш болуу — бул туугандык байланышка караганда дагы ыйык жана терең мамилени көрсөтөт. Бул кыргыз элинин салттык түшүнүктөрүнүн бири катары, достуктун жана биримдиктин чексиз үлгүсүн сүрөттөйт.

"Кол алышып антташуу" — кыргыз элинин салттык каада-салттарында жана руханий маданиятында өзгөчө орунду ээлеген көрүнүштөрдүн бири. Бул көрүнүш, адатта, ишенимдин, биримдиктин, достуктун жана макулдашуунун символу катары колдонулат. "Манас" эпосунда да кол алышып антташуу окуялары өзгөчө мааниге ээ.

Манас менен Алмамбеттин кол алышып ант беришүүсү

Бул эпизоддо Манас менен Алмамбет элди коргоо үчүн биримдикти бекемдөөгө жана бир туугандык мамиле түзүүгө убада беришет. Бул эпизоддо кол алышуу достукту жана шериктештикти бекемдөө символу катары сүрөттөлгөн.

Үзүндү: "Кол кармашып калыптыр,
Журт үчүн жан аябаска,
Сөздөн тайбаска ант берип,
Элге кызмат кылабыз деп." (Каралаев, 2010: 251).

Баатырлардын жоого каршы ант беришүүсү

Көкөтөйдүн ашында баатырлар чогулуп, элдин биримдигин сактоо жана жоого каршы бирдиктүү күрөшүү үчүн кол алышып ант беришет. Мында кол кармашуу элдин тынчтыгы үчүн ишенимди жана берилгендикти көрсөтөт.

Үзүндү: "Кол кармашып баи коштук,
Эл үчүн жанды садага,
Дос үчүн сөздөн тайбаска,
Бириктик деп ант бердик."

Манастын баатырларынын достукту бекемдөө анттары. Баатырлар биримдикти жана өз ара ишенимди сактоону убада кылышып, кол алышуу аркылуу өз мамилелерин ыйыкташат.

Үзүндү: "Кол алышып ант беришти,
Сөз бекем деп турабыз,
Элге душман келсе эгер,
Бөлүнбөй турабыз."

Бул үзүндүдө достукка жана биримдикке берилгендик баса белгиленген.

Манас эпосундагы бул эпизоддор кыргыз элинин салттуу түшүнүктөрүн жана адеп-ахлагын терең чагылдырат.

Ар бир салттык ырым-жырымдарды жана символикалык белгилердин артында семиотикалык белгилер системасы жатат, ал аркылуу элдин дүйнө таанымы, улуттун баалуулугу, этнолингвистикалык өзгөчөлүгү көрсөтүлөт (Крейдлин, 2005). Ал маанилер туюнткан сөздүн семантикалык структурасына токтолуп, антташуу сөзүнүн лингвистикалык мааниси берилди. Анткени семантикалык структурасы жок – сөздүн мааниси жок дегендикке барабар (Азыркы кыргыз адабий тили, 2009). Мисалы, "антташуу" ырым-жырымынын бир канча салттык түрлөрүнөн мисалдар келтирилип, ал аркылуу вербалдык эмес семиотикалык белгилердин семантикасы чечмеленди. Алсак, "Манас" эпосунан алынган: "ак буудай данын чайноо", "эмчектеш болуп, бир эненин эмчегин эмүү", "жаш чырпыкты сындыруу", "кол алышуу" д.б.у.с. салттарын мисалга алып талданды. Ошолордун логикалык составдык бөлүгүнүн семантикалык талаасы белгиленди.

Ар бир каада-салт, үрп-адат, вербалдык эмес символикалык кыймыл-аракеттердин артында ошол элдин этнолингвистикалык өзгөчөлүгү, дүйнө таанымынын баалуулуктары, маданиятынын уникалдуу кайталангыс экендигин далилденген

семиотикалык белгилер системасы жатат. Ошондой эле аны вербалдаштыруу менен семантикалык маани-маңызы ачылат. Лингвистикалык түзүмдөр аркылуу эксплициттүү түрдө туюндурулган мазмундук коммуникативдик маалымат жана имплициттүү түрдө маалыматтар бар.

Кыргыз элинин дүйнө таанымынын өзгөчөлүгүн чагылдырган семантикалык белгилер "Манас" эпосу аркылуу терең жана кеңири чагылдырылган. Бул эпос кыргыз элинин руханий маданиятынын, салт-санаасынын, адеп-ахлагынын жана улуттук өзгөчөлүгүнүн уникалдуу күзгүсү болуп саналат. Эпос семантикалык өзгөчөлүктөрдү баяндоодо гана эмес, улуттук аң-сезимди, элдин дүйнөгө болгон көз карашын жана баалуулуктарын муундан-муунга өткөрүп берүүдөгү улуу казына болуп эсептелет.

Эпос табиятты ыйык жана жан дүйнөнүн ажырагыс бир бөлүгү катары сүрөттөйт. Кыргыз эли тоо, суу, асман, жер сыяктуу символдор аркылуу табият менен гармонияда жашоону өзүнүн негизги баалуулугу катары эсептеген. "Көк асман күбө, кара жер күбө" деген сөздөр аркылуу кыргыз элинин ант берүүдө табиятты күбө катары чакыруусу алардын табият менен тыгыз байланышын жана ага болгон сый-урматын көрсөтөт.

Эпостогу "эмчектеш болуу", "туугандар үчүн жан аябастык" деген түшүнүктөр кыргыз элинин үй-бүлө жана коомдук байланыштарын чагылдырган. Бул түшүнүктөр "Манас" эпосундагы баатырлардын биримдигин жана эл үчүн күрөшүүдө аларды чындыкка жана ишенимдүүлүккө үндөйт.

Кыргыз элинин ишеним системасын жана сөздүн күчүн баса белгилеген эпостогу эпизоддор, мисалы, "чырпык сындырып ант берүү", "буудай унун чайноо" сыяктуу салттар ишенимдүүлүктү жана берилгендикти көрсөтөт. Бул салттар кыргыз элинин дүйнө таанымындагы адилеттүүлүк, жоопкерчилик жана чынчылдыкты символдоштурат.

Тарыхый жана эпикалык баалуулуктар "Манас" эпосунда кыргыз элинин каада-салттарын, жашоо-турмушун жана дүйнө таанымын поэтикалык тил менен берген. Андагы "эл үчүн жан аябастык", "эрдикти баалоо", жана "ар-намысты коргоо" сыяктуу түшүнүктөр элдин моралдык жана руханий бийиктигин сүрөттөйт. Бул эпостогу семантикалык белгилер элдин жашоо образына жана маданиятына терең сиңген.

Жыйынтыктап айтканда, кыргыз элинин дүйнө таанымы "Манас" эпосундагы семантикалык белгилер аркылуу көп кырдуу жана терең чагылдырылган. Ар бир салттык белгилердин артында бүтүндөй бир контексттик түшүнүк турат. Вербалдык эмес каражат болгон, мисалы, ак буудай унун чайноо" же "колун канга малуу" ж.б. у.с. салттын артында бүтүндөй бир семиотикалык белгилер системасынын семантикасы турат. Ушул белгилер системасы аркылуу табиятка болгон урмат-сый, туугандык байланыштар, сөзгө бекемдик жана руханий бийиктик кыргыз элинин дүйнөлүк цивилизацияда өзгөчө орунду ээлей турган улуттук баалуулуктарын көрсөтөт. Бул эпос кыргыз элинин руханий мурасы гана эмес, жашоонун философиясын жана улуттук өзүн-өзү андоо процессин түшүнүүгө зор салым кошот.

КАУНАКÇA

“Манас” энциклопедиясы Мамлекеттик тил жана энциклопедия борбору / - Б: Кыргыз энциклопедиясынын башкы редакциясы, - 1995. – Т.1 / - 440 б.

Азыркы кыргыз адабий тили. – Б.: 2009. – 928 б.

Каралаев С. “Манас” эпосу, / баатырдык эпос Саякбай Каралаевдин варианты боюнча / Түзгөндөр: А.Жайнакова, А.Акматалиев // «Турар» Бишкек 2010. - 1006 б.

Крейдлин Г.Е. Невербальная семиотика: язык тела и естественный язык / Г.Е.Крейдлин. – М.: Новое литературное обозрение, 2002. – 592 с.

Кыргыз тилинин сөздүгү. – Б.: “AVRASYA PRESS”, 2011. – 880 б.

Мырзакматов А.А. Вербалдык эмес компоненттердин кыргыз этикетиндеги орду / А. А. Мырзакматов // Наука. Образование. Техника. – Ош., 2000. – 198 б.